

XX ASRNING 80-90 YILLARIDA O'ZBEKISTONDAGI SIYOSIY, IJTIMOIY VOQEA VA HODISALAR

Saytniyozov Adham Annamuhammad o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Saytniyozov@gmail.com

Yusupova Muxlisa Nurali qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

yusupovarslon3@gmail.com

Safarova Munisa Eshmirza qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika talabasi

Nnaa96480@gmail.com

Annatsiya: Bu maqola, XX asrning 80-90 yillarida O'zbekistonda ro'y beruvchi siyosiy va ijtimoiy voqealar va hodisalarni o'rganishga bag'ishlangan. Bu davrda O'zbekiston tarixida katta o'zgarishlar ro'y berdi, bu esa mamlakatning bugungi kungi va kelajagi uchun muhim ta'sir qildi. Maqola, ushbu voqealar va hodisalar orasidagi bog'liqlikni, ularning mamlakat va uning fuqarolarining hayotiga qanday ta'sir qilganligini tahlil qiladi. Ushbu maqola, tarixchi, siyosatshunoslar, ijtimoiy fanlar mutaxassislariga va umumiy ravnaq uchun qiziqarli bo'lishi mumkin.

Kalit so'z: Paxta ishi, qayta qurish, O'zbekiston SSR, Ivanov, Gdlyan, Sovet tuzumi, O'zbek ishi, o'zbek tili, Mustaqillik Deklaratsiyasi, Sovet imperyasi, davlat ramzlari.

Annotation: The purpose of writing this article is to reflect the efforts of the Republic of Uzbekistan towards independence. We can call every speech included in this article an important political event, an indelible page of the history of the difficult and honorable struggle that brought our country to national independence. Of course, in this article, we tried to reflect all the events that happened in that period in a chronological manner in full and in detail.

Keyword: Cotton work, reconstruction, Uzbek SSR, Ivanov, Gdlyan, Soviet system, Uzbek work, Uzbek language, Declaration of Independence, Soviet Empire, state symbols.

Аннотация: Цель написания этой статьи – отразить усилия Республики Узбекистан на пути к независимости. Каждое выступление, вошедшее в эту статью, можно назвать важным политическим событием, неизгладимой страницей истории трудной и почетной борьбы, приведшей нашу страну к

национальной независимости. Разумеется, в этой статье мы постарались в хронологическом порядке, полно и подробно отразить все события, произошедшие в тот период.

Ключевое слово: Хлопковая работа, реконструкция, Узбекская ССР, Иванов, Гдлян, советский строй, узбекская работа, узбекский язык, Декларация независимости, Советская империя, государственные символы.

KIRISH

Sovet tuzimi davrida soxta kommunistik mafkuraga va ma'muriy buyruq boylikka asoslangan samarasiz ijtimoiy - iqtisodiy siyosat 80-yillarning o'rtalariga kelib , O'zbekiston iqtisodiyotida inqiroz holatlarining kuchayishiga olib keldi. Bu holat respublika aholisi turmush tarzini yanada pasaytirib uni og'ir muammolar iskanjasiga solib qo'ydi . [1:266]

SSSRdagi "qayta qurish" jarayoni avval boshidanoq siyosiy sohani qamrab oldi. Iqtisodiy islohatlar esa unga bo'y sunuvchan ahamiyat kasb etdi . Oradan ko'p o'tmay , jaddalladshib borayotgan siyosiy jarayonlar bilan sust rivojlanayotgan iqtisodiyot o'rtasida katta farq ko'zga tashlana boshladi. Bu paytda SSSRning tarkibiy qismi bo'lgan O'zbekiston SSR ham qayta qurishga girdobiga tortildi, uniq qonuniyatlariga amal qildi. [2:570] Qayta qurish siyosati markaz tomonidan 1985-1990-yillarda amalga oshirilgan siyosat KPSS MKning Aprel (1985) prenumi sovet jamiyati "qayta qurish " , bu jamiyat hayotining barcha sohalarini "chuqur isloh qilish " yo'lini e'lon qildi. Bunda avvalo , ijtimoiy hayotni demokratlashtirish, oshkoralik, iqtisodiy o'sishni jadallashtirishga qaror qilindi . Biroq ilmiy jihatdan puxta asoslanmagan qayta qurish "konsepsiyasi "avval boshdanoq mag'lubiyatga mahkum edi. Shuning uchun ham kutulgan natijani bermadi. [3:264]

Qayta qurishning birinchi bosqichi(1985-1986-yillar) asosan ma'muriy - tashkiliy tadbirlarning ananaviy usullarda olib borilishi bilan xarakterlanadi. Qayta qurishning dastlabki davrlarda asosiy e'tibor mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish , fan texnika taraqqiyotini jadallashtirishga qaratildi shuning uchun ham 1986-yil 1-mart kuni KPSS XXVII s'ezdining KPSS Markaziy Komiteti siyosiy ma'ruzasi yuzasidan qabul qilingan rezolyutsiyada fan texnika taraqqiyotini jadallashtirish masalasiga katta e'tibor qaratilgan edi . Ammo , bunday jarayonni ijtimoiy munosabatlarni takomillashtirmasdan amlga oshirish mumkun emasligi. Tezda ayon bo'ldi . Shuning uchun 1986-yilda qayta qurish va ijtimoiy munosabatlar masalasiga alohida e'tibor qaratishga majbur bo'lindi . Bunday siyosatning markazida esa jamiyatni demokratlashtirish , ma'muriy buyruqbozlik va byurokratizmga ,

qonunsizlikka qarshi kurashtirar edi. Statistik ko'rsatkichlarda qayd etilishicha , 1986-yildan boshlab mamlakat siyosiy ahvoli battar yomonlasha boshladi, 1987-yil yanvardan ishlab chiqarish suratlari keskin pasayib bordi. Iqtisodiyotda inqirozli holat yuzaga keldi. Qayta qurishning birinchi bosqichi mag'lubiyatga uchradi.

Qayta qurishning ikkinchi bosqichi (1987-1990-yillar)

Jamiyatning barcha jabhalarini kompleks tarzda isloh qilishni kun tartibiga qo'ydi. Bunday vazifa kommunistik mafkura tomonidan 1987-yil yanvarda yanada aniqlashtirildi Moskva shahrida 1987-yil 27-28-yanvarda bo'lib o'tgan KPSS MK Plenumida KPSS MKning bosh sekretari M.S.Gorbachyov "Qayta qurish va partiyaning kadrlar siyosati to'g'risida " ma'ruza qildi. Biroq siyosiy tuzumni isloh qilish va demokratlashtirish , keng xalq ommasining siyosiy va tarixiy jarayonlarda ishtirok etishi Markaz uchun kutilmagan oqibatlarga olib kelishi natijasida Moskva tomonidan siyosiy va iqtisodiy islohatlar boshi berk ko'chaga kiritib qo'ydi. Oqibatda 1990-yil nafaqat qayta qurishning 2-bosqichi , balki SSSR axolisi balki butun dunyo umid ko'zi bilan qarayotgan qayta qurish siyosati butunlay mag'lubiyatga uchradi . Bu holat ham SSSR inqirozini tezlashtirdi va uning parchalanishiga olib keldi .Qayta qurish siyosatining mag'lubiyatga uchrashini 3 sabab bilan izohlanadi:

Birinchiidan , qayta qurishning aniq ,izchil,ilmiy jihatdan puhta ishlab chiqilgan strategiya va taktikasi hamda yagona dasturi yo'q edi.

Ikkinchiidan , kommunistik partiya rahbarlari qayta qurish g'alabasidan manfaatdor emas edi . Ular har qanday demokratiya va oshkoralik totalitat tuzumning kushandasi ekanligini yaxshi bilishardi. Uchinchiidan , M.S.Gorbochyov g'oyasi asosida qayta qurishni amalga oshirish mumkun emasdi. Sotsializmga hos sinfiy munosabatlar , davlat mulkchiligi milliy va ijtimoiy sohadagi siyosat yakkapartiyaviy rahbarlik , kommunistik mafkura , mustabid boshqaruv usuli hech qachon demokratiya bilan kelisha olmagan edi . [4:571,572,]

„ Paxta ishi “ - 1983-yilda Markaz tomonidan ma'muriy buyruqbozlik tizimini mustaxkamlashga qaratilgan va ataylab o'ylab topilgan uydirma. 1983-yildan SSSR Bosh prokrori topshirig'iga ko'ra ., SSSR prokuraturasining alohida muhim ishlar bo'yicha tergovchisi T.Gdlyan boshchiligida mamlakatning turli mintaqalaridan to'plangan 200 kishidan iborat tergov guruhi tuzulib , O'zbekiston yuborilgan. Tergov guruhiga katta vakolat va imtiyozlar berilgan . Ular soxta ayiblovlar bilan qonunsizlik yo'liga o'tib, tergov jarayonlarida tuhmat, ig'volar uyushtirish , faktlarni soxtalashtirish , kishilarni soxta ma'lumot berishga majbur etish , o'zlariga yoqmagan kishilardan o'ch olish vositasi sifatida foydalanishgan.

Shu asosda O'zbekistonda paxtani terish va qayta ishlashda „o'g'irlik“, „qo'shib yozish“larda ayblanib, Gdlyan va Ivanov boshchiligidagi guruh tomonidan 1989-yilgacha 5 mingdan ko'proq partiya va sovet raxbarlari, tashlilot raxbarlari, kolxoz va sovhozlarning ko'plab raislari jinoiy javobgarlikka tortildi. T.Gdlyan guruhining O'zbekistondagi faoliyati davomida O'zbekiston SSR prokuraturasi va O'zbekiston SSR Ichki ishlar vazirliklarining 20 nafar rahbar xodimlari, O'zbekiston Kompartiyasi MQ ning 4 nafar kotibi, viloyatlardagi qo'mitalarning 8 kotibi, O'zbekiston SSR Ministirlar Soveti raisi, O'zbekiston SSR Oliy Soveti prezidumi raisi, O'zbekiston paxta tozalash sanoati va boshqa bir qancha mas'ul xodimlar, umuman 62 nafar mas'ul shaxs pora olishda ayblanib, jinoiy-javobgarlikka tortildi. 1989-yilning may oyiga qadar javobgarlikka tortilgan 35 nafar ayblanuvchining ishi sudga oshirilgan. 1984-1989- yillar davomida T.Gdlyan guruhi tomonidan 800 dan ko'proq „jinoiy“ ish ko'rilib, jinoiy javobgarlikka tortilganlarning 600 nafari rahbar xodimlar, 10 nafari Sotsialistik Mehnat Qahramonlari bo'lgan. O'zbekiston SSR Paxta tozalash sanoati vaziri B.Usmonovga esa 1986-yilda o'lim jazosi belgilangan, hukm 1987-yilda amalga oshirilgan. [5;265] O'zbekistonda XX asrning 80- yillari „paxta ishi“, keyinchalik „o'zbeklar ishi“ degan ma'shum nom ostida tarixga kirdi. Inqiroziy xolatlarni mavjud tuzum negizida emas, balki „yuzaga kelgan salbiy illatlarda“ deb bilgan markaz, O'zbekistonni tajriba-sinov maydoni sifatida tanlab olindi. 1982-yil noyabrda KPSS MQ, Bosh kotibi L.I.Brejnev vafotidan so'ng mazkur lavozimni egallagan Yu.B.Andropov mamlakatda kadrlarni tanlash va joy joyiga qoyish siyosatida ta'qib va tazyiqqa asoslangan qattiqqo'llik yo'lining taraftori sifatida maydonga chiqdi. Markazdagi siyosiy raxbaryat mamlakatda yuzaga kelgan chuqur inqiroziy holatlarning sabablari yechimini aksariyat kadrlar siyosatida yo'l qo'yilgan kamchiliklar, tartib intizomning bo'shishi, mafkuraviy hushyorlikni yo'qotish bilan izohladi. Respublika ijtimoiy hayotda katta „burilish“ yasagan O'zbekiston KP MQ 1984-yil XVI plenumi ham markazning respublikadagi „sog'lomlashtirish“ borasida ko'rsatyotgan va belgilayotgan tadbirlarni qo'llab-quvvatladi. Mazkur plenum markazning „O'zbekistonda turg'unlik davri illatlariga qarshi kurash“ ini qo'llab quvattlagan holda mahalliy raxbar kadrlarni turli yo'llar bilan tazyiq ko'rsatish va jazolash jarayonlarini boshlab yubordi. 1984 – yilda O'zbekiston SSR prakurori, uning muovinaridan uchasi, eng katta boshqarmalarning boshliqlari lavozimlariga markazdan yuborilgan hodimlar yuborildi. Mahalliy raxbarlar „iltimosiga binoan“ yuborilgan kadrlar noqonuniy tarzda hibsga olinganlarning manfaatlarni himoya qilishi ham qiyin edi. Aksincha, „desantchilar“ qatag'onlik siyosatining davom etishida, respublikada nohaqlik va

qonunbuzarlik , mansabini suiistemol qilishining avj olishida zo'rovonlik va tazyiqni kuchayishida " faol " rol oynadilar.

1983-yil sentabrdan 1989-yilning may oyiga qadar o'nlab yuzlab fuqarolarimizning qonuniy huquqi qasddan paymol qilindi . Ularga nisbatan haqoratlash ho'rlash jismoniy va ruxiy qiynoq kabi jinoyatlar sodir etildi . O'sha davrda V.I.Elyuxen boshliq guruhga shtab boshlig'I va guruh azosi sifatida jalb qilingan edi. Guruximizning samarali faoliyati natijasida Gdlyan tergov guruhi boshliqligidan ozod qilinib, praktura tizimidan haydaldi . [6;7] Ko'pchilikka ma'lumki respublikamizda „, paxta ishi " bo'yicha 1983-1989 – yillarda 4 yarim mingdan ziyod kishi jinoiy javobgarlikka tortilib , sudlangan. Ularning aksariyati aybsiz edi . 1983 – 1987-yillarda Moskva, Leningrad (hozirgi Sankt-Peterburg) va RSFSRning boshqa shaharlaridan 1000 nafarga yaqin "desantchi" O'zbekistonning partiya, sovet, ma'muriy-xo'jalik organlariga yuqori rahbarlik lavozimlariga ishga yuborilgan edi. O'sha paytda "desantchilar" va 3000 nafardan ortiq tergovchilarga mahalliy rahbarlar va respublika huquq-tartibot organlarining ko'plab xodimlari katta yordam bergan. 1985 – 1990-yillarda O'zbekistonda "paxta ishi" degan uydirma bo'yicha jami 40 000 kishi tergov qilindi, ularning aksariyati tergov izolyatorlarida prokuror sanksiyasiz o'tirdi, 5000 nafar kishi esa soxta ayblar bilan jinoiy javobgarlikka tortildi. [7;7;12]

Qatag'on qilichi eng avvalo O'zbekistonning sobiq rahbari, marhum Sharof Rashidov xotirasiga qarshi ko'tarildi. "Sharof Rashi- dovchilik" degan sun'iy ibora o'ylab topilib, undan Sh.Rashidovni o'limidan so'ng badnom qilish va shuhratini yerga urishda foydalanildi. 1983-1989-yillarda shunchalik ko'p adolatsizlikka yo'l qo'yilganki, yuzlab gunohsiz kishilardan Gdlyan va Ivanov ustidan qonunchilik buzilayotgani haqida SSSR prokuraturasiga arizalar yog'ila boshlagan. Natijada prokuratura 1989 yil 25 mayda O'zbekistonda cheksiz hokimiyatga ega gdlyanchilar ustidan jinoyat ishi qo'zg'atadi. Tergovchilar brigadasiga Viktor Ilyuxin boshchilik qiladi. U O'zbekistonda 8 oy davomida tinimsiz tekshiruv harakatlarini olib borib, mas'um odamlar dodini eshitadi, yuzlab guvohlar bilan gaplashadi. Gdlyanchilar ishini obdon tekshiradi, rad etib bo'lmas dalillar to'playdi. 6 yil mobaynida gdlyanchilar deyarli 200 kishini ushlab hibsga olish to'g'risida qarorlar chiqargan. Shulardan 64 kishi poraxo'rlik uchun va qolganlari esa boshqa turli xil jinoyatlar va asosan "jinoiy yo'llar bilan topilgan boyliklarni saqlagani uchun" hibsga olingan. Poraxo'rlik uchun qamalganlarning har ikki nafaridan biri 1991 yilning 1-sentabriga qadar oqlangan. Obdon tekshirilganda jami 200 kishidan 40 nafardan ortiqrog'igina aybdor deb topilgan. Aybsiz kishilar 7-9 oydan 3-7 yilgacha hibsdan

saqlangan. “Masalan, militsiya mayori A. Muhammadiyev 2 yil-u 2 oy, militsiya mayori Vidodil Izzatov 7 yil, Navoiy viloyatining ijroiya komiteti ichki ishlar boshqarmasi boshlig‘i To‘ra Hayitov hech qanday aybsiz 3 yildan ko‘proq hibsdan saqlangan” . [8] O‘zbekistonda inson huquqlari behad toptalayotganligi haqida Moskvaga minglab xatlar jo‘natildi . Afsuski , bu xatlar tekshirilmagan, xatto javob yozishga ep ko‘rilmadi. Aksincha Gdlyan va uning xodimlariga ketma-ket unvonlar berildi. 1989-yil 23-iyun kuni respublika rahbarligiga Islom Karimov saylandi. Yangi rahbar faoliyati O‘zbekiston fuqarolarining huquqlarini himoya qilish , toptalgan huquqlarini tiklash kabi ishdan boshlandi. „ Paxta ishlari “ ni ko‘rib chiqish uchun maxsus komissiya tuzildi . Komissiya ish faoliyatiga 40 ming tomdan iborat ishni ko‘rib chiqish topshirildi. 1990-yilning iyun oyiga kelib komissiya eng muhim bir xulosaga keldi. 1990-yil 13-iyul kuni Moskva shahriga SSSR Bosh prokrori SSSR Oliy sudining raisi va SSSR Adliya vaziri nomiga yozilgan xatda komissiya xulosalari batafsil ko‘rsatildi . Bu xatda „ Paxta ishlari” chuqur tahlil qilinib sudlanganlarni oqlash masalasi qo‘yilgan edi. Komissiya ikki yildan ko‘p vaqt orasida 40 ming bo‘limli ishni ko‘rib chiqdi . 3.5 mingdan ko‘proq kishi oqlandi. 130 yildan ortiqroq davrda qaramlik azobini tortib kelgan o‘zbek xalqi davlat mustaqilligini qo‘lga kiritdi . Islom Karimov boshchiligida Respublika Oliy Kengashi 1989-yil 21-oktyabrda o‘zbek tiliga davlat tili maqomini berdi. 1990-yil 24-mart kuni Respublika Oliy Kengashining 1-sessiyasida O‘zbekistonda prezidentlik lavozimini tavsiya etish to‘g‘risidagi masala muhokama qilindi. . O‘zbekiston prezidentining „ Navro‘z xalq bayramini o‘tkazish yakunlari to‘g‘risida ” gi 1990-yil 3-mayda qabul qilingan Farmoniga asosan har yili 21-martni dam olish kuni va umumxalq Navro‘z bayrami kuni deb e‘lon qilindi . 1990-yil 20-iyunda „ Mustaqillik Deklaratsiyasi ” qabul qildi . yy1991-yil 31-avgust O‘zbekiston respublikasining mustaqilligi e‘lon qilindi. Har yili 1-sentabr Mustaqillik kuni –umum xalq bayrami deb e‘lon qilindi

Xulosa

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishguncha o‘zbek xalqi juda xam og‘ir qora kunlarni boshdan kechirdi .O‘zbekistonda XX asrning 80-90 yillarida Sovet Ittifoqi markazi tomonidan “qayta qurish” siyosati amalga oshirildi, lekin bu siyosatning ilmiy jihatdan puxta asoslanmagan “konsepsiyasi” mag‘lubiyatga uchradi . Sovet tuzimiga nisbatan ko‘tarilgan qo‘zg‘alonlarni shavqatsizlarcha bostirdi. O‘zbekistonda inson huquqlari behad toptalgan , xalqqa nisbatan taqib kuchaydi. 1989 yil may-iyun oylarida Farg‘ona, Toshkent viloyatlarida va Andijon shahrida millatlararo mojarolar ro‘y berdiki, u respublikada va butun mamlakatda

g'oyat darajada katta shov-shuvlarga sabab bo'ldi . Moskvadan jo'natilgan Ivanov va Gdlyan o'zlariga yoqmagani kadrlarni noqonuniy tarzda hibsga olgan. O'z mansabini suiste'mol qilib zo'ravonlik va tazyiqni kuchaytirdi. Mahalliy rahbar xodimlar va ziyolilar ham taqibga olindi. „ Paxta ishi ” degan nom „o'zbeklar ishi” ga aylantirildi. Respublikamizda o'sha davrdagi og'ir ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni chuqur tahlil qilib aholining, ayniqsa qishloq aholisining moddiy va ijtimoiy ahvolini yaxshilash uchun siyosat maydoniga Islom Karimov chiqdi. O'zbekiston SSR 1990-yilning 20-iyunida suverenitet e'lon qildi, ammo 1991-yilning 31-avgustida mustaqillik e'lon qilinib, O'zbekiston Respublikasi deb qayta nomlangunicha Sovet Ittifoqi tarkibida qoldi. O'zbekiston mustaqilligi 1991-yilning 26-dekabrida Sovet Ittifoqi parchalanib ketganidan keyin tan olindi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. R.Xoliqulov , K.G'aniyev , M.Nasrullayev O'zbekiston tarixi (Nomutaxasis yo'nalish talabalari uchun). Samarqand – 2019 . B 264-266
2. R.H.Murtazoyeva A.A.Odilov , A.A.Ermetov , K.D.Soipova O'zbekiston tarixi . „ Donishmand Ziyosi ” Toshkent-2020. B 570-572.
3. Ismatillo Yuldoshov Maxfiy mahkama yoxud qonunsiz qamalanganlar qissasi. „ Turon Nashr ” Samarqand-2021 . B 6
4. Toshtemir Qahramonov Iblis iskanjasida 1643kun . „ Yozuvchi ” nashriyot Toshkent. B 7-12
5. International House Tashkent <http://iht.uz> > slides > historyofuzbekistan > 009...
6. O.Solimov, Q.Usmonov , D.G'aniyev Yangi O'zbekistonning 7 zafarli yili (O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazaryasi va amalyot kursi bo'yicha o'quv qo'llanma” . „ Sharq Nashriyot – matbaa konserni Toshkent-1999. B 9-12